

Aydın Bir Düşünür/Aydınlatan Bir “Söylem”: Betül Çotuksöken

Doç. Dr. Sevgi İYİ*

Özet

Felsefe alanında yaptığı önemli çalışmalarla tanınan Betül Çotuksöken’in felsefe anlayışı, Kantçı anlamda aydınlanmadır. Onun anlayışı ontolojik ve antropolojik yaklaşımlara da açıktır.

Çotuksöken’e göre insanın ana özelliklerinden biri kavram kurmaktır. İnsanın bu özelliği, onu sadece bilen bir özne olarak değil, somut bir bütün olarak görmeyi, dolayısıyla günümüz dünyasında karşılaşılan çeşitli sorunları felsefi açıdan ele almayı mümkün kılmaktadır.

Çotuksöken’in sık sık ele aldığı bir konu eğitimidir. O, kişiyi “dönüştürebilir ilinekler toplamı” olarak görmekte; bu da onu “açık” bir eğitim idesine ve bu eğitimin gerekliliğini savunmaya götürmektedir.

Anahtar sözcükler: Aydınlanma, insan, insan sorunları, kavram kurma, eğitim.

Abstract

Betül Çotuksöken’s philosophical works are well-know in Turkey. Her conception of philosophy is that of the Enlightenment in the Kantian sense a conception which is also open to ontological and anthropological approaches.

---

* Uludağ Üniversitesi-Bursa/Türkiye

According to Çotuksöken, one of the main characteristics of the human being is producing concepts. This specificity of the human being makes possible to consider it not only as knowing subject, but as a concrete whole and consequently to look at various problems of our time from a philosophical view-point.

One of the problem that she often deals with is education. She considers the human individual as "a totality of transformable accidents" and this leads her to the advocacy of the idea of an "open" education.

Key Words: Enlightenment, human being, human problems, producing concepts, education.

Betül Çotuksöken, felsefede yaptığı önemli çalışmalarıyla tanınan bir felsefecidir. Ancak, ben burada onun felsefe anlayışından ve buna dayanan felsefi bakışından, bu bakışa ilişkin kimi belirlemeler yapmaya çalışarak söz edeceğim. Ayrıca onun felsefe sorunlarına ve olan bitene yaklaşımının önemini, -bu değerlendirmenin güçlüğünü de bilerek- günümüz dünyasında yüzyüze kalınan problemlerle yani insana ve topluma ilişkin problemlerle ilgisinde belirtmeye çalışacağım. Çünkü ilerde de değinileceği gibi onun felsefi bakışının insana dönük yanı, felsefe anlayışının özü ve niteliği-değeri- konusunda önemli ölçüde fikir vermektedir.

Yaptığı çalışmalar ve bu çalışmalarda serimlediği düşüncelerine bakıldığında Çotuksöken' in bir "aydınlanma" düşünürü olduğunu daha baştan söylemek mümkündür. Ancak bunu söyler söylemez hemen burada sözü edilen "aydınlanma" nın niteliğine ilişkin olarak başlıca iki nedenden dolayı doğru bir belirleme yükümlülüğü doğar. İlkin, burada ele alınacak felsefi bakışın kendindeki saf felsefi nitelikten dolayı, ikincisi de bu anlayışa felsefeye bakma gerekliliğinden dolayı. İşte bu bağlamda aydınlanmanın ve "aydınlanmacı" olmanın felsefeyle olan temel bağının gözden kaçırılmaması gerekli görünüyor. Böylece konuya ilişkin yaygın anlamaların yüzeyselliğinde kalmayarak aydınlanma sorununu daha özünden görebilmek mümkün olabilir.

Öyleyse burada insanın/öznenin dışdünya ile ilişkisinde temel olan bir şey söz konusudur. Bu temel ise Locke'un deyişiyle "şeylerin doğru bilgisinden başka bir şey olmayan felsefe" dir(1). Aydınlanma sorununu ve aydınlanmacı olmayı bu temelde felsefeyle olan köklü ve içsel bağında anlamak gerektiğinde "aydınlanma" kavramını, sırf belirli bir döneme bağlı kalmadan ama bu dönemin önemini ve kavramla olan yakın ilgisini de gözden kaçırmadan genişletmek olanaklı görünmektedir. Bu durumda, sınırları böyle belirlenen yani özünde felsefe ile temel ilgisinde anlaşılabilir aydınlanma ve "aydınlanmacı" felsefe anlayışı çerçevesinde Çotuksöken' in felsefe anlayışı üzerinde durulacaktır.

Çotuksöken'in felsefi yönelimine ve felsefe anlayışına ilişkin kimi ipuçlarını ilkin Abelardus üzerine yapmış olduğu Doktora çalışmasına dayanarak belirlemek mümkündür. Ayrıca Ortaçağın genel eğilimine aykırı düşen bu önemli düşünürü araştırma konusu yapması da kayda değerdir.

Genel çizgileriyle söylenirse bu yapıtında Çotuksöken, Ortaçağda dinsel bakış açısının etkisi altında kendi özünden uzaklaşarak yönü değişen ve bir bakıma varlığı tehlikeye giren felsefenin(2) varlığını sürdürmesi ve özniteliğiyle bağlarını yeniden kurarak gelişmesi için tüm yaşamında büyük sıkıntılara katlanarak çaba gösteren bir düşünürün elverişsiz denebilecek bir ortamda felsefeye yaptığı "aydınlanmacı" katkısı açık bir anlatımla serimler.

Döneminde etkili olan belirli bir bakış açısına rağmen Abelardus' un, aklın ve düşünmenin önemini bilen, felsefe yapabilmek için akıl ve düşünmenin yerini gören bir filozof olduğunu(3); akıl ve düşünme arasındaki ilişkinin bilinci içinde "ahlak" sorununa – eylem ve erdemlerin çözümlenmesi işine – felsefe açısından eğilebildiğini ve bu sorunların bilgisel temeline inebildiğini bu önemli çalışmadan öğreniyoruz(4).

Akıla ve düşünmeye/bilgi üretmeye önem veren ve genel eğilimin buna aykırı düştüğü bir çağda bunu yapabilen bu önemli filozofla ilgili çalışmasında Çotuksöken, " insanla ilgili bütün çabalarda olduğu gibi, felsefe de aklın egemen olduğu bir ortamda kendini gösterir ve gelişebilir" der(5) ve " ben' in dışında kalan her şeye ilişkin tasarım" ın yine " ben' in akıl gücüyle elde edilmiş" olduğunu belirterek, akla işlerlik kazandırılmış olan Antikçağdan günümüze uzanan köprünün de ancak bu yolla yani " akıl gücüyle" oluşabilmiş olduğunu vurgular. Bu nokta onun Ortaçağda araştırmaya değer bulduğu filozof ile felsefe anlayışı arasındaki ilgi bakımından da önemlidir. Ayrıca Abelardus' un, " iki Konsil tarafından mahkum edilmesine mal olmasına" yol açan bir tutum olarak diyalektiği tanrıbilime uyguladığını, inanç/akıl ikileminde doğru düşünmek ve doğruyu bulmak için hep akıla öncelik verdiğini belirtir. Böylece onun, " içi boş, gerçeklikle ilintisi olmayan doğruların ne denli işe yaramaz olduklarını açıkça" gösterdiği için " çağdaşlarından çok farklı, modern bir yanı olan bir düşünür" olduğunun da altını çizer(6).

Bu noktaların yanında Abelardus' un, gelişmeyi ve ilerlemeyi tanımayan inancın " en tehlikeli yanışı" barındırdığı düşüncesiyle ilgi içinde " bilgilerin gelişmesini sağlayan, insan aklının sonsuz gücüdür" (7) sözü, onun, olan biteni doğru yerden görme olanağını sağlayan bilgisel aydınlanmaya verdiği önemi gösterir. Abelardus' un akıla, "gerçeği araştırmak" amacıyla önem verdiğini ve bu bilinçle sürdürdüğü araştırmalarında " tümeller" sorununa getirdiği çözümle bilginin gelişimine yaptığı önemli katkıyı düşünme, akıl ve bilgi ilişkisinin önemi bağlamında yine bu çalışmadan öğreniyoruz(8).

Bu noktada, Abelardus üzerine yaptığı çalışmaya dayanarak Çotuksöken'in sonraki çalışmalarında daha belirginleşen felsefe anlayışına ve onu verimli bir düşünür olmaya götüren felsefi bakışına ilişkin bir belirleme yapmak mümkündür. Abelardus'ta "ahlak" sorununa eğilen Çotuksöken'in, ele aldığı filozofun izini sürerek erdemini tümelle ilişkisinde saptadığı bir nokta vardır: Abelardus'un, insanı tümelleri bizzat kuran varlık olarak değerlendirmiş olması(9). İşte bu nokta Çotuksöken' in felsefe anlayışının insana açık olan yanının yani bir antropolojinin habercisi olarak görülebilir.

Nitekim *Kavramlara Felsefe ile Bakmak* adlı yapıtında bunun açık bir şekilde dile geldiği görülür. Bu noktada Çotuksöken' in, bilgikuramsal bir temele dayanan ama burada - sırf epistemolojide- kalmayan yani bir ontolojisi olup varlığa/varolana yönelen varlıksal ve bilgisel bütünlükte bir bilgi görüşünden hareketle felsefe yaptığını şimdiden belirtmek mümkündür. Bu nedenle o, insanı yalnızca bilen-özne olarak görmenin-aslında hiç görmemenin-ötesine geçerek onun yapısına, yapıcı bütünlüğüne yani bir varolan olarak insana bakabilmektedir. Felsefi bakışının bu özelliğinden dolayı insana dönük yönüyle o, insanın, " varolmak, yaşamak edimlerinin ötesine geçerek, anlama edimini gerçekleştiren varlık" olduğunu ve bu edimiyle " her yeryüzü parçasını yaşama dünyası haline" getirdiğini belirtmektedir(10).

Böylece temel öğeleri sağlam ve açık bir şekilde belirlenen bir bilgi görüşüne dayanarak "*homo cocipiens et loquens*" olmasını insanın en temel özelliği olarak belirleyen Çotuksöken(11) kavram(lar)ın bilgisini ortaya koyarken de *kavram kurma* ile *insan* arasındaki *yapısal* ilişkiyi sürekli göz önünde bulundurur. Ona göre " kavramlar varolanı, bilme ve iletme düzlemine taşıyan çerçeveler" olarak insanın varlık yapısının vazgeçilemez koşuludur, yani insanı insan yapan temel koşuldur(12). Onun, " kavram kurma" edimini insanda ne ölçüde temel bir yapı özelliği saydığını şu sözlerinde görmek mümkün: "İnsanın asıl etkinliğini kavram kurma oluşturmada ve insan kavramlar aracılığıyla düşünen ve yargılayan bir varlık olmaktadır. İnsan, kavramlar aracılığıyla başka deyişle varolana ilişkin çerçeveler aracılığıyla düşünmekte, bunları dile getirmekte yani düşünceler oluşturmada ve çoğun bu çerçeveleri, kavramları nesneleştirebilmektedir de. Nesneleştirme de aslında kavramlar aracılığıyla yaratmadan başka bir şey değildir" (13).

İşte insanın kavram kurma edimi ile varlık yapısı arasında gördüğü bu temel ilgi onun felsefi bakışının antropolojiye açılan yönünü açıkça gösterir. Ona göre " insan için asli olan kavram üretmedir" (14). Böylece o, bu temel bağlantıdan dolayı insanı, sırf bilen özne olmanın ötesinde görebildiği için insanın çeşitlilik gösteren dünyasına yönelebilmekte ve yaşadığımız dünyadaki problemlere el atabilmektedir. Aslında insan ve insanla ilgili her şeyde problem görmesini sağlayan da onun tam felsefi nitelikte yani ontolojisiyle birlikte bir bilgi görüşü temeline dayanan bu bakış açısıdır. Bu bakışın özelliğini ve önemini, felsefenin

kendisini bilme konusu yaptığında ve felsefeyi “varolanların varlığının, düşünülebilirliğinin, dile getirilebilirliğinin sınırlarını araştıran bir etkinlik, bir sınır çizme çabası olarak” (15) belirlerken de bu bakışın açıklığından yararlanmasında izlemek mümkündür. Nitekim felsefeyi, her şeyi konu edinebilen ve böylece “varolanı, varolan, düşünme, dil ilişkileri içersinde anlama, ona anlam verme çabasında” bir bilgi alanı olarak dile getirdiği(16) *Felsefi Söylem Nedir?* adlı yapıtı, kendi deyişiyile felsefenin kendine “ kendince bakabildiği” (17) bir çabanın ürünüdür. İşte bu tam felsefenin içinde olmak ama bu içinde olmanın gereği olarak da ona dıştan bakabilmektir.

Demek ki felsefe “ dışdünya, düşünme ve dil ilişkilerini inceleyen; ayrıca da bunların her birini birer varolan-alanı olarak belirleyip onların neliği üzerinde duran bir etkinlik” (18) olarak başka etkinliklere sınır çizdiği gibi kendine de sınır çizer. İşte bu yüzden, yani yalnızca o, bunu yapabildiği için her şeyi konu edinebilir, kuşatımı sürekli genişler ve çevreni açık kalır. İşte Çotuksöken felsefeyi böyle tam neliğinde, “özgül ayırımında” gördüğü ve belirlediği için-ki bunu bize de açık bir anlatımla gösterebilmektedir- felsefenin kendisine ve bir anlamda kuramsal sorunlarına yönelebildiği gibi günümüz dünyasında karşılaştığımız sorunlara da aynı açıklıkla eğilebilmektedir.

Bu sorunlar arasında felsefeyle bakarak eğildiği ve bu bakışın ışığında önemli bir açıklık getirdiği eğitim sorunu örnek verilebilir. Çotuksöken’in, aslında hep önemli olan ama günümüz dünyasında güncel bir önem taşıyan eğitim sorununu ele alışı ve işleyişi onun aydınlatıcı bakışının daha açık görülmesini sağlayıcı niteliktedir. Bu noktada Çotuksöken’in felsefi eğitime, bu eğitimin, bireyin kişi olmasını sağlayıcı yönünü belirterek(19) verdiği önemi özellikle vurgulamak gerekir. Bu bağlamda onun şu sözleri çok aydınlatıcıdır: “Bireyin, düşünme edimi ve davranışları üzerinde bir kez daha düşünmesini” sağlayan felsefi eğitim “insanın birey, giderek de kişi olmasını sağlayan bir eğitimidir. İnsanlar, bir çok konuda bilgisi olan bireyler olabilirler; ancak bu bilgilerin etik değer (evrensel değer) bilgisiyle zenginleştirilmesi, insanileştirilmesi’ sonucu bireyler kişi olabilirler; başka bir deyişle gerçekten bilinçli’ bireyler haline gelebilirler. Bu bireyler, yani kişi aşamasına yükselen, yapıp etmelerin üzerinde düşünebilen, yapıp etmelerin ne türden değerlerle belirlendiğinin farkında olan bireyler ancak daha iyi bir dünya kurabilirler” (20).

Felsefi bakışının dayandığı sağlam bilgisel/bilgikuramsal temel üzerinde “özcü” bakışın yanlışlığının belirlenimiyle insanı tözsel/metafiziksel değil işlevsel yönden gören ve insanın değişebilirliğini belirten Çotuksöken, “felsefi eğitimi, eğitim dizgesinin onuz olunmaz koşulu haline getirmenin” önemini vurgularken(21) eğitimde en temel noktayı da aydınlatmaktadır. Böylece o, insana felsefeyle bakarak, onun yapıcı “ dönüştürülebilir ilinekler toplamı” olduğunu saptamakta ve bu bilgiye dayanarak açık bir eğitim idesine ve bir “eğitim ülkesi” ne varmaktadır: Bu ülkü “ insanı ilkin birey, ardından da kişi, yurttaş kılmada, bilimsel doğruları da hesaba katan felsefi öğretim ve felsefi eğitim“ in gerekliliğini dile getirmektedir(22).

Çotuksöken' in, düşünen varlık olarak insanın en temelde kavram kuran ve dolayısıyla bilgi üreten *-dünya kuran/yaratan-* yapısı ile *etik* bir varlık olması arasında ayrılmaz/ayrılmaması gereken bir ilişkiye büyük ölçüde önem verdiği görülür(23). Bu onun felsefi bakışının bütünlüğüyle yakından ilgilidir veya belirli bir bütünlüğü olan bakış açısından dolayı bu noktaya önem vermektedir. Bu bütünlük, onun bakışının aslında hep insana dönük yönüyle perçinleşen bir bütünlüktür.

İşlediği her konuya getirdiği açıklıkta, eğildiği her soruna çözüm arayışında onun bu *bilinçli* bakışının izini görmek mümkündür. Nitekim o, felsefe yapmak isteyen bir kişinin mutlaka kendinde bilinçlendirdiği bir felsefe anlayışının olmasının gerekliliğini açıkça belirtmektedir(24). İşte bu noktanın açık bilincini taşıyan bir araştırmacı olarak o, "filozofun kaygısını" taşıyarak beslendiği felsefe tarihinde bilgikuramsal nitelikli sorunlara ilişkin tartışmalardan insana ve onun yapısıyla ilgili temel bilgiye , buradan da etik alana uzanan bir köprü kurmaktadır. Bu noktaya ilgili olarak onun, "filozofun sorumluluğunu" nasıl belirlediğine de değinmek yararlı olur. Ona göre " filozof, insani ve toplumsal sorunların -temelde bunlar büyük ölçüde bilgi sorunlarıdır- tabanındaki, temelindeki açmazların kaynağına inmeli, felsefe en az bilim kadar sorumluluk üstlenmelidir" (25).

Böylece filozofu, -temelde kişiyi- insan ve toplum karşısında sorumlu sayan Çotuksöken bu bağlamda bireyin *kışıye* dönüşmesinin önemini ısrarla belirtir(26) ve kişi olmanın nesnel koşullarının giderek yok olduğu günümüz dünyasında bunun kaygı verici sonuçlarına işaret eder(27). Bu sorumluluğun, " kendi bireysel eksenlerinin" ötesine geçmeleri istemiyle toplumu yönetenlerle de ilgili düşünüldüğü(28) gözönüne alındığında *her bireyin kişi olma* sorumluluğuna bağlandığı söylenebilir.

Sonuçta Çotuksöken'in, felsefeyi kavrama biçimine bağlı olarak insana ve insanın dünyasına, bu dünyada olan ve olabilecek her türlü soruna eğilmeye açık bir bakışı vardır. Böylece O' nun felsefe anlayışı " ontolojik" ve "antropolojik" yaklaşımlara da kuşatan (açık) olan bir bilgi anlayışına dayalı, temelde insanı anlama ve açıklama yöneliminde bir anlayıştır denebilir. Bu anlayışla O, insan dünyasının karmaşık sorunlarına bu bilinçli yaklaşımıyla eğilerek onları aydınlatma ve çözme çabasında bir düşünürdür. Örneğin, yüzyılımızda ve günümüzde de yüz yüze kalınan kimi önemli sorunlarla ilgisinde sıkça tartışılan "aydınlanma" sorununa da bu bakışın aydınlığında eğilebildiği için "aydınlanmanın" geniş çapta eleştirilmesine yol açan yetersizliklerinin nedenlerine ilişkin doğru belirlemeler yapar(29) ve "son noktada yine de aklın modern kullanımından hiçbir zaman vazgeçmemenin gerekli gibi görüldüğünü" söyler(30).

Bu noktada başlangıçta belirlenen aydınlanma-felsefe ilişkisi bağlamında Çotuksöken' in felsefe anlayışının özneliği ve bu anlayış içindeki felsefe etkinliğine

bakılarak O' nun asıl aydınlanmacı yönünün felsefenin felsefe olarak varolmasına ve işlev görmesine yaptığı katkıda görüldüğünü belirtmek mümkündür. Şüphesiz bu, “aklın modern kullanımıyla” yakından ilgilidir ve ayrıca “aklın modern kullanımından hiçbir zaman vazgeçmemenin gereğini” de açıkça göstermektedir.

NOTLAR

- (1) Bu bağlamda Locke' un şu sözleri önemlidir: “ Yetenekli ve çalışkan kimselerin çabaları, bilimlere sokulmuş kaba, yanlış ve anlaşılmaz terimlerin bilgince fakat anlamsız kullanımıyla engellenmemiş olsaydı, dünyadaki bilginin çok daha ileri gitmiş olacağı kesinlikle söylenebilir. Oysa bu engelleme öylesine ustalıklı yapılmıştır ki, şeylerin doğru bilgisinden başka bir şey olmayan felsefenin, bunun için uygun olmadığı ve iyi yetişmiş insanların kibar konuşmaları içinde yer alamayacağı düşünülmüştür“ (John Locke, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme (çev. Vehbi Hacıcadıroğlu), Ara Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 52
- (2) Bu noktada Çotuksöken' in Din Felsefesine ilişkin saptamasına bakılabilir. Kavramlara Felsefe ile Bakmak, İnsancıl Yayınları, İstanbul,1998, s.25-26
- (3) Betül Çotuksöken, Petrus Abelardus' un Ahlak Anlayışı, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1988, s.103
- (4) Çotuksöken, Abelardus' un eyleme ilişkin ortaya koyduğu bilgiyi şöyle belirtir: “ Eylem de tıpkı bir nesne gibi bir bilgi objesidir; fakat bu bilgi değerlerin bilgisidir; iyi kötü nitelmesiyle, değerlendirilmesiyle eyleme yaklaşılr. İlk planda değerler alanından bağımsızdır eylemler; bir kez ortaya çıktıktan ve görünüşler alanına geldikten sonra bir obje niteliğini kazanır. Yapılacak iş, fenomenolojik bir yaklaşımla eylemin kalkış noktasını anlamaya çalışmaktır. Eylemin değeri ancak bu noktada ortaya çıkabilir“ Betül Çotuksöken, a.g.y, s. 74.
- (5) A.g.y., s. 104.
- (6) A.g.y., s. 107.
- (7) A.g.y., s. 107.
- (8) A.g.y., s. 108.
- (9) A.g.y., s. 145.
- (10) Kavramalara Felsefe ile Bakmak, s. 8.
- (11) A.g.y., s. 13.

- (12) Bu noktayla ilgili olarak Çotuksöken' in şu sözlerine yer vermek yararlı olur: “ Kavramlar nesnenin bilgisine ulaşmanın biçimsel çerçevesi, nesnel temeli olurken aynı zamanda animal nationale ya da homo cogitans deyişlerinin de temeli olmaktadır. Arka planda homo concipiens olmalıdır ki bu son iki deyiş ve ardından da homo semioticus ya da animal symbolicum deyişleri bir anlam kazanıyor olabilsin“ , A.g.y., s. 18.
- (13) A.g.y., s. 18.
- (14) A.g.y., s. 20.
- (15) A.g.y., s. 23.
- (16) Betül Çotuksöken, Felsefi Söylem Nedir? Ara Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 68-69.
- (17) A.g.y., s. 74.
- (18) Kavramlara Felsefe ile Bakmak, s. 28.
- (19) A.g.y., s. 35.
- (20) A.g.y., s. 36.
- (21) A.g.y., s. 36.
- (22) Bu noktada Çotuksöken' in şu sözlerine yer vermekte yarar vardır: “ Böyle bir öğretim/egitim ülküsü, her türlü ayırıcılığı aşarak, bir çok insanın ortak bir zeminde birleşmesini sağlayabilir; kısa erimli çözümlerin, bireysel kurtuluşların, aslında çıkmaz yollar olduğunu, başka bir deyişle yolsuzluk' olduğunu gösterebilir. Böyle bir eğitim, bireysel kurtuluş' un sanal bir gerçeklik' ten başka bir şey olmadığını; kurtulduğunu sanan insanların da olsa olsa sanal bir geçekliğin öznesi olduklarını sergileyebilir“ . A.g.y., s. 39-41.
- (23) Örneğin, “neden-etki ilişkilerine dayalı açıklama modellerinin gerçekten bilgisel içerikli olması gerekmektedir. Böyle bir bilginin taşıyıcıları da etik bir varlık olduğunu sürekli olarak duyumsayan kişiler' olmalıdır“ der. A.g.y., s. 74.
- (24) A.g.y., s. 48 ve Felsefi Söylem Nedir?, s. 9.
- (25) Kavramlara Felsefe ile Bakmak, s. 49.
- (26) A.g.y., s. 74.
- (27) A.g.y., s. 97.
- (28) A.g.y., s. 98.
- (29) A.g.y., s. 60-62.
- (30) A.g.y., s. 71.